

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİNDE ULUSLARARASI TİCARETİN GELİŞİMİNE YÖNELİK FAALİYETLER

ACTIVITIES FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE IN THE PERIOD OF ANATOLIAN SELJUK'S

Mehmet ERDOĞDU*, Fatih CURA**

* Doktora Öğrencisi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, KTO Karatay Üniversitesi, Konya, Türkiye, mehmet.erdogdu064241@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7961-531X

** Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, KTO Karatay Üniversitesi, Konya, Türkiye, fatih.cura@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8025-3961

Özet

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi, Büyük Selçuklu Devletinin kurulması ve dağılması süreçlerinin akabinde Anadolu Selçuklu Devleti, 11. Yüzyılın sonlarında kurularak üç kıta arasında yer alan toprakların ticari konumundan yarar sağlayan faaliyetlerde bulunmuştur. Anadolu'nun kuzeyden güneye ve doğudan batıya ticari akışın sağlandığı bir merkez durumunda olması ve Anadolu Selçuklu sultanlarının bu durumun farkına varması, günümüze dek uzanan Anadolu merkezli uluslararası ticaretin temellerini atmıştır. Bu çalışma ile amaçlanan Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetini kapsayan 11. Yüzyılın sonundan 14. Yüzyılın başına kadarki dönemde uluslararası ticaret faaliyetlerinin sistematik olarak detaylandırılması ve günümüze kadarki etkilerinin yorumlanmasıdır. Bu bağlamda konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür incelenmiş olup Anadolu Selçuklu Devletinin; sosyal ve ekonomik yapısı, uluslararası ticarete yönelik altyapısı, diğer devletlerle olan uluslararası ticaret ilişkileri ve uluslararası ticaret faaliyetlerine konu olan ürün gruplarının neler olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Ticaret, Anadolu Selçuklu Devleti, Uluslararası Ticaret Altyapısı

Abstract

After the settlement of the Turks in Anatolia, the establishment and dissolution of the Great Seljuk State, the Anatolian Seljuk State was established at the end of the 11th century and engaged in activities that benefited from the commercial position of the lands located between the three continents. The fact that Anatolia is a center where commercial flow is provided

from north to south and east to west, and the Anatolian Seljuk sultans' awareness of this situation, laid the foundations of Anatolia-centered international trade that has continued until today. The aim of this study is to systematically detail the international trade activities in the period from the end of the 11th century to the beginning of the 14th century, which includes the dominance of the Anatolian Seljuk State, and to interpret its effects until today. In this context, the literature on the subject has been examined and the Anatolian Seljuk State's; social and economic structure, infrastructure for international trade, international trade relations with other states and product groups that are subject to international trade activities are revealed.

Keywords

International Trade, Anatolian Seljuk State, International Trade Infrastructure

1. Giriş

Antik çağlardan günümüze kadarki tarihsel süreçte uluslar birbirleri ile ticari ilişkiler kurmuşlardır. Sümerlerin diğer medeniyetlerle madeni eşya ticareti yaparak yüksek refaha ulaştıkları ve Yunanların takas yoluyla yapmış oldukları ticari faaliyetler yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilmiştir. Bu da uluslararası ticaretin tarihin ilk dönemlerinden itibaren varlığını ve önemini ortaya koymaktadır. Paranın icadıyla beraber ekonomik yaşamda mal değişimleri yoluyla karşılaşılan mübadele sorunları ortadan kalkmış, parayı ilk defa kullanan Lidyalıların uluslararası ticaret yaparak bulunduğu Batı Anadolu bölgesini dönemin ticari merkezlerinden biri haline getirdiği gözlemlenmiştir. Özellikle, oluşturulan Kral Yolu, Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlamış ve daha sonraları inşa edilen İpek Yolu da Uzakdoğu ve Avrupa arasında bir köprü olarak uluslararası ticareti gerçek anlamda bir niteliğe sokmuştur (Cura ve Zerenler, 2017).

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi, Büyük Selçuklu Devletinin kurulması ve dağılması süreçlerinin akabinde Anadolu Selçuklu Devleti, 11. Yüzyılın sonlarında kurularak üç kıta arasında yer alan toprakların ticari konumundan yarar sağlayan faaliyetlerde bulunmuştur. Anadolu'nun kuzeyden güneye ve doğudan batıya ticari akışın sağlandığı bir merkez durumunda olması ve Anadolu Selçuklu sultanlarının bu durumun farkına varması, günümüze dek uzanan Anadolu merkezli uluslararası ticaretin temellerini atmıştır. Ülke sınırları içerisinde oluşturulan kervansaray ağı, inşa edilen köprüler, görevlendirilen muhafız askerler yoluyla ticari faaliyetlerin

güvenliğinin sağlanması ve komşu ülkelerle yapılan ticaret anlaşmaları gibi uygulamalar uluslararası ticarete ivme kazandırmıştır (Çalışkan, 2018). Ayrıca bölgenin etnik unsurunun bir parçası olan Türklerin de ticaretle uğraştıkları görülmektedir. Selçuklular bölgesinden geçen ticari yolların kontrolünü ve güvenliğini başarıyla sağlayarak bulunduğu coğrafyadaki gücünü arttırmıştır (Aksoy, 2019). İstanbul'dan başlayan ticari yolların başkent Konya merkezinden kuzeydoğuya, Kayseri ve Sivas üzerinden İran'a, güneydoğu istikametinde Antakya üzerinden güneydeki ülkelere ayrılması, bunun yanında Sinop ve Alanya'nın ele geçirilmesiyle deniz yollarının da kontrol altında olması uluslararası ticaret alanındaki gelişmeleri zorunlu kılmıştır (Çetin, 2014).

Bu çalışma ile amaçlanan Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetini kapsayan 11. Yüzyılın sonundan 14. Yüzyılın başına kadarki dönemde uluslararası ticaret faaliyetlerinin sistematik olarak detaylandırılması ve günümüze kadarki etkilerinin yorumlanmasıdır. Bu bağlamda konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür incelenmiş olup Anadolu Selçuklu Devletinin; sosyal ve ekonomik yapısı, uluslararası ticarete yönelik altyapısı, diğer devletlerle olan uluslararası ticaret ilişkileri ve uluslararası ticaret faaliyetlerine konu olan ürün gruplarının neler olduğu ortaya konulmuştur.

2. Anadolu Selçuklu Döneminde Sosyal ve Ekonomik Yapı

Kitabında Anadolu Selçuklu dönemini ele alan W. Gordlevski (1988) feodal-kölecî toplum yapısının Anadolu Selçukluya ait kentlerde açık olarak hayata yansıdığını söyler. Bu durumun içinde buldukları çağın şartlarından kaynaklandığı yani sadece Anadolu Selçuklularına ait bir durum olmadığı söylenebilir. Yine Sovyet ekolü yazarlarından Agacanov (2002) IX-XIII. yüzyıllar arasında Oğuz Boylarının teşkilatlanmasının organizasyon olarak kabile-boy yapısına uygun olduğunu belirtmiştir (Agacanov, 2002: 61). Türklerde kabile-boy yapılanması Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra da devam etmiştir. Özellikle kırsal hayatta yer edinen Türklerde bu durum belirgin olarak göze çarpmaktadır. Gordlevski (1988:226) şehirlerin merkezlerinde iç içe ve görkemli yapıların yer aldığını ancak kırsal kesimlerde hayat şartlarının zorlaştığını belirtir. Ticaretin ve

ekonomik etkinliklerin genellikle belli başlı şehirlerde toplanmış olması sebep olarak gösterilebilir.

İran'da ikamet eden yerleşik İranlılar şehrin merkezi yerlerinde kümelenirken Anadolu coğrafyasındaki Türkmen topluluklar kırsal alanda yaşıyorlardı. Örnek verecek olursak; Gordlevski (1988:227) Abul Feda'dan alıntılacağı şekli ile 14.yüzyıl'ın başlarında 1000 Türkmen çadırının Kastamonu çevresinde konuşlandığını ifade etmiştir. Bu örnek, aslında Türkmenlerin o dönemki yaşayış tercihlerinin göstergesi olsa da dışarıdan bir gözle durumun Sosyo-ekonomik açıdan geri kalmışlık ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu durumun sebebinin Türkmenlerin yaşayış tarzlarından kaynaklandığı söylenebilir çünkü günümüz hayat standartlarında dahi bazı göçebe Türkmen grupları Güney Anadolu coğrafyasında keçi kılından yapılmış çadırlarda yaşamayı tercih etmektedirler. Buda bize Türkmenlerin Sosyo-ekonomik hayatta gelişemediklerini değil Orta Asya yaşayış tarzlarını Anadolu'da devam ettirerek kültürlerini koruduklarını dolayısıyla asimile olmadıklarını göstermektedir.

Kent yaşamına bakacak olursak kırsal yaşamdan farklı uygulamalar göze çaracaktır. Örnek verecek olursak kentlerde şehir merkezlerinde bulunan kapıların gecenin daha önce belirlenmiş bir saatten sonra kapatıldığı görülecektir. Eğer ki belirlenen bu saatten sonra herhangi bir kişi şehre ulaşmışsa içeriye alınmıyordu. Bu uygulamanın güvenlik amaçlı olduğu söylenebilir. Konya üzerinden konuya bakacak olursak kent doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde merkezde olmasından dolayı ticaret ve zanaat merkezi olmuştur. Şehirlerin iç yapılanmalarında ise her semtin duvarlarla çevrilmiş olduğu görülecektir. Şehri bu şekilde bölümlere ayırmadaki amaç şehirde yaşayan kitlelerin dinsel ve etnik alanda rahat bir yaşantı sürmesidir. Gene bunun bir başka sebebi olarak da tebaanın huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşaması ve her etnik grubun kendi örf ve adetlerini özgürce yaşamaları amaçlanmış olabilir.

Konya, Sivas, Kayseri gibi ülkenin önde gelen büyük şehirlerinde yaşayan nüfus 100 binlere kadar çıkmaktaydı. Halkondil'in anlatımlarına göre Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da yer alan bir başka büyük şehir olan Sivas 1400lü yıllarda yaklaşık yüz yirmi

bin nüfusa sahipti. Dönemim bir başka yazarı olan İbni Said ise kırsal kesimde yaşayan nüfusla ilgili Ege'de Denizli bölgesinde iki yüz bin kadar çadır, Karadeniz'de Kastamonu ve çevresinde yüz bin ve gene Ege bölgesinde Kütahya-Karahisar hattı arasında kalan bölge için yaklaşık otuz bin çadırın mevcut olduğunu aktarmaktadır (Erten, 2013). Anadolu coğrafyasında bulunan bu nüfus yoğunluğu Orta Asya'da baş gösteren Moğol istilalarının sonucunda Orta Asya'dan gerçekleşen göçlerle giderek daha da artmıştır. Bu göç dalgasıyla birlikte Anadolu'da yaşayan göçmen sayısında artış olduğunu görebiliriz. Bu değişimin devletin demografik yapısının yanında dini, iktisadi, siyasi vs. de etkilemiştir.

Yukarıda bahsedilen büyük şehirlerin ticari açıdan gelişmesi şehirlerarası ticari uzmanlaşmanın da olduğunu göstermektedir. Bu durumu uluslararası ticaret bağlamında inceleyecek olursak Klasik İktisat Okulu temsilcilerinden David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin gerçek hayata uyarlaması olduğu söylenebilir. Bu dönemde her ürünün her yerde üretilmesi söz konusu değildi. Her bölge kendi uzmanlık alanında üretim faaliyetlerine girişmiş dolayısıyla bu durum şehirlerarası ve ülkeler arası ticaret gelişmesini sağlamıştır.

1300lü yılların önemli gezginlerinden olan İbni Batuta bizlere fikir oluşması açısından önemli noktalara değinmektedir. İbni Batuta'dan örnek verecek olursak Antalya şehrinin asıl halkının Rumlar olduğunu kendilerine ait surlarla çevrili yerleşim yerlerinin olduğunu anlatır. Gene aynı şekilde Yahudilerin de şehirde kendilerine ait bir bölgenin olduğunu belirtir. Şehrin merkez noktasında ise Müslümanların yerleşik olduğunu ve bu bölgede bir Cuma Camii olduğunu belirtir (İbni Batuta, 2004). İbni Batuta'nın bu gözlemi yukarıda bahsettiğimiz şehirlerin belirli bölgelere ayrılması ve her etnik grubun kendi değerlerini özgürce yaşadığının bir göstergesidir.

Toplumun yönetici ve zengin kesimi olarak belirtebileceğimiz grupta ise bir lüks yarışının hâkim olduğunu görebiliriz. Türkmenler kırsalda yaşamalarından dolayı başkentte veya şehirlerde yaşayanlara kıyasla seçkin olarak görülmemekteydi. Şehirlerde yaşayan nüfusta Hristiyan tüccarlar mevcut olmasına rağmen nüfusun büyük bir kısmı

İranlılardan da oluşmaktaydı (Gordlevski, 1988). Önceki ve sonraki Türk devletlerinde de görüleceğe üzere Anadolu Selçuklu Devletinde de yönetici Sultanın veya Hükümdarın gösterişli hayat tarzı sürdürüğü görülmektedir. Örnek olarak yeni Hükümdarın yönetimi devraldığı gün veya zaferle dönülen bir sefer sonrası başkentte Hükümdarın yollarına değerli madenlerin serpilmesi bir gelenek olmuştu. Bunun aynı zamanda devletin ekonomik ve siyasi gücünü gösteren bir durum olduğu da söylenebilir. Başka bir örnekte ise Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Gürcü hatunun çok değerli bir taş olan ve genelde dekoratif amaçlı kullanılan yakut taşını yüz seksen bin dirheme aldığı söylenmektedir (Gordlevski, 1988).

Anadolu Selçukludaki bu sosyal ve ekonomik eşitsizliğin izlerini dönemin şartları gereği olduğunu söyleyebiliriz.

3. Anadolu Selçuklu Devletinin Uluslararası Ticarete Yönelik Altyapısı

Anadolu Selçuklu Devleti bulunduğu coğrafi konumun avantajı olarak farklı milletten tüccarın ticaret yaptığı bir ülke konumundaydı. Bu jeopolitik konumunun avantajları da ticareti hareketlendiriyordu. Örnek verecek olursak güney ülkelerinden silah ve savaş aletleri ile Mısır ve Suriye gibi ülkelere dokumalı ipekler gelmekteydi. Gelen ipeklerin ekonomik hacmi talebi karşılamadığı zamansa devletler topraklarını genişletme ihtiyacı duyuyorlardı. Bu durumsa savaşların çıkmasına zemin hazırlıyordu (Gordlevski, 1988). Alanya limanının fethedilmesi ve Kırım'a yapılan seferler bunun göstergesidir.

Bu dönemde bazı sınır ülkeleri ile ithalat-ihracat ve transit ticaret faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı görünmektedir. Bunlar belli başlı ticaret merkezlerinde yoğunlaşarak karadan ve denizden yürütülmüştür. Bu dönemde en önemli kara ticaret merkezleri İran tarafında Tebriz, güneyde Şam, Bağdat ve İskenderiye, kuzeyde ise Kırım olarak gösterilebilir. En önemli limanlar olarak ise: Akdeniz bölgesi için Antalya, Ayaş ve Alanya limanları, Egede Foça ve İzmir limanları ile kuzeyde Trabzon, Samsun, Sinop ve İstanbul limanlarıdır (Gordlevski, 1988).

Bu dönemdeki transit ticaret yollarından bahsedecek olursak (Tabakoğlu, 2012:172):

- a. İran ve Gürcistan'a uzanan Erzurum-Sivas-Aksaray-Konya üzerinden Antalya ve Alanya limanlarına gelen bir anayol;
- b. Yukarıda belirtilen yolun bir hattının Sivas'tan ayrılarak Güneydoğuda Malatya ve Diyarbakır üzerinden Irak'a devam eden bir anayol;
- c. Mısır-İstanbul arasında Eskişehir, Konya, Adana hattını takip ederek Halep ve Şam üzerinden Mısır'a ulaşan bir anayol;
- d. Yukarıda bahsedilen yolun Halep kavşağından ayrılıp Kilis-Musul-Bağdat hattı boyunca uzanarak Basra körfezine ulaşan bir anayol;
- e. Güney-Kuzey doğrultusunda denizden Kırım'a bağlanan ve Antalya ve Alanya limanlarından başlayarak Konya-Ankara-Sinop hattını takip eden bir anayol bulunmaktaydı.

Kara ticaret yollarına bakacak olursak genelde Orta Asya'dan gelen tüccarlar Sivas'ı durak ve bağlantı noktası olarak kullanmaktaydılar çünkü Sivas doğu ile batı arasında ticaret yapan tüccarlar için merkez olarak kabul edilmekteydi. Sivas kuzeye ve güneye ayrılan iki ana hat bulunmaktaydı. Kuzeye ayrılan yol Karadeniz'e uzanırken güneye ayrılan kol Konya merkez olacak şekilde uzanmaktaydı.

Trabzon ile İran arasındaki ticaret yolları da doğu ile yapılan ticarete önem teşkil etmekteydi. Bu yollar Avrupalıların Asya'ya geçişinde ana güzergahı oluşturuyordu. Trabzon ve Erzurum üzerinden Doğu ülkelerine kervanlar hareket etmekteydi. Kara ticaretinde oluşturulan bu lojistik altyapının en önemli faktörü Selçukluların kurmuş oldukları kervansaraylar ve ticaret yolları üzerinde sağlamış oldukları güvenlikti. Hiç kuşku yok ki ticaretin bu denli gelişmesindeki temel faktör ülkenin iç ticaret yollarının ve çevre ülkelerle olan altyapısının geliştirilmesinde yatmaktadır.

Ticari faaliyetlere önem veren Anadolu Selçuklu Devleti varisi olduğu Büyük Selçuklu Devletinin Orta Asya'da yaptığı kervansaray kültürünün benzerini Anadolu'ya taşımıştır (Atan, 1990). Anadolu'da

ilk kervansarayların bu dönemde yapılmaya başlandığı söylenebilir. Kervansarayların Kral Yolu üzerinde olması uluslararası ticarin gelişmesinde önem arz etmekteydi. Örneğin dönemin en önemli kervansarayı yirmi dört kulesi ve kalın duvarı ile bir kaleyi andıran Sultanhan Kervansarayıydı (Gordlevski, 1988). Sultanhan Kervansarayını bu kadar önemli kılan bulunduğu konumudur. Konya-Lâdik-Ankara güzergahının kesişim noktasında yer alan bu kervansarayda yüzlerce deveden oluşan kervanlar konaklamaktaydı. Ayrıca başkente yakın olmasından dolayı mühimmat ve yiyecek deposu olarak da kullanılmaktaydı.

Anadolu'da coğrafyasındaki bu yapılar genelde kuzey-güney ve doğu-batı ekseninde uzanmaktadır. Bu eksenin oluşmasında ticaret yollarının bu şekilde belirlenmiş olması etkilidir. II. Kılıçaslan döneminde Aksaray sultanlara ait ilk kervansarayların yapıldığı bölge olmuştur. 1200lü yıllarsa kervansarayların en çok yapıldığı zaman olarak görülmektedir. Bu durum ticaretin bu dönemde ne denli geliştiğinin kanıtıdır (Gordlevski, 1988).

Kervansaraylar Anadolu Selçuklu Devletinin altyapı faaliyetleri olarak sundukları tek hizmet olarak yer almamaktadır. Kervansarayların yanında ticari hayatı canlı tutmak için ayrıca güzergâh dahilinde köprüler, yollar inşa edilerek lojistik faaliyetler geliştirilmiştir. Örneğin Tokat'ta Selçuklu döneminde yaşamış üç kardeş tarafından yaptırılmış köprü bulunmaktadır.

Özellikle 1200-1300 yılları arasında devletin ticari olarak birçok altyapı faaliyeti gerçekleşmesi devleti ekonomik ve siyasi açıdan güçlü ve zengin bir konuma getirmiştir. Devletin içinde bulunduğu bu zenginlik avantaj gibi görülse de kendisine komşu ülkeleri bölgenin cazibesi noktasında cezbetmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti zaman zaman komşu ülkelerin istila girişimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Melik Adil, Selahaddin Eyyubi' ye bu konuda yönlendirmelerde bulunuyordu (Polat, 2002).

4. Anadolu Selçuklu Devletinin Uluslararası Ticaret İlişkileri

Anadolu Selçuklu Devleti sultanlarının uyguladığı politikalar ticari faaliyetleri düzenlemeye yönelik olmuştur bu amaçla önemli ticaret

limanları ve şehirleri ele geçirilmiştir. Devletin yükselişe geçmesinde dini inanışı farklı olan Müslüman ve Hristiyan gibi farklı gruplar arasında bütünleştirici rol oynaması da etkili olmuştur (Turan, 2005). Bunun neticesinde Anadolu Selçuk Devleti öncesinde Dünya ticaretinde çok fazla öneme sahip olmayan Anadolu coğrafyası cazibe merkezi haline gelmiştir.

Bugün olduğu gibi geçmişte de ticaretin siyaset ile bağlantılı olduğunu görebiliriz. Birbirleri ile iyi ikili ilişkiler geliştiren ve siyasi bağ kuran ülkeler arasında dış ticaret hacminin siyasi bağları daha az olan ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da demektir ki devletlerarası ilişkilerde yaşanan gelişmeler doğrudan veya dolaylı olarak ticaret üzerinde etkilidir. Örnek verecek olursak Bizans Devletinin Araplarla ve Sasaniler ile mücadele etmesi devletin Anadolu coğrafyasında üstünlüğünün kaybolması sonucu iktisadi yapısının da bozulmasına sebebiyet vermiştir. İç ve dış siyasetin bozulması ile ticaretin de durma noktasına geldiği görülmektedir (Eskikurt, 2014; Güçlüay, 2002).

Selçuklu Devleti'nin ticarete akış açısını üç başlık altında toplayabiliriz;

1. Anadolu'da bulunan transit ticaretin yapıldığı merkezlere sahip olmak,
2. Uluslararası ticaret yapan tüccarları Anadolu'ya çekebilmek için komşu ülkelerle ticaret anlaşmaları imzalamak,
3. Altyapıyı güçlendirerek Anadolu'da ticareti faaliyetlerin artmasını sağlamak (Güçlüay, 2002).

Anadolu Selçuklular Döneminde uluslararası ticarete verilen önem devletin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu durumu örnekleyecek olursak İstanbul'un Anadolu yakası Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından 1080 yılında fethedilerek bölgenin gemi trafiğini kontrol etmek amaçlanmış ve gümrük daireleri kurularak ticaretin kontrolü sağlanmıştır (Bedirhan, 2014).

Anadolu Selçuklu Devletinde ticari alanda yükseliş II. Kılıçarslan ile başlamıştır. Tecrübeli devlet adamlarından olan I. Gıyaseddin

Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad sonraki dönemlerde ticaretin gelişmesinde katkı sağlamışlardır. Bu yöneticilerin döneminde ticaretin gelişmesinde adımlar atılmıştır. Yabancı tüccarlara verilen imtiyazlar, düşük gümrük vergisi, ticaret yollarına yönelik alınan emniyet önlemleri, inşaa edilen kervansaraylar, devletin tüccarların mallarını sigorta etmesi ile zararın devlet hazinesinden karşılanması atılan adımlara örnek olarak gösterilebilir (Turan, 2002).

Anadolu Selçuklu Devleti yöneticilerindeki vizyon farklılığını göstermek için dönemin Bizans İmparatorunun uygulamasını örnek vermek yerinde olacaktır. 1095li yıllarda gerçekleşen Türkmen akınları zamanında Hristiyan halk Türklerle ticarete devam etmekteydi. Bu durum ise gayrimüslimler arasında hoş karşılanmamakla birlikte dönemin Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'a durumun şikâyet edilmesine kadar uzanmıştır. I. Aleksios Komnenos şikâyeti değerlendirerek ticaret yapan Ermeni ve Süryani gruplara ait İstanbul yer alan bazı kiliseleri yıktırmıştır (Polat, 1997). Bu durum Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki vizyon farklılığını göstermektedir. Bu farklılık ise Anadolu Selçuklu Devletinin dönemin devletleri karşısında nasıl fark yarattığının açık bir kanıtıdır.

I. Haçlı Seferi sonrasında devlet başkentini Konya'ya taşımak zorunda kalmıştı. Haçlı Seferi sonucunda Anadolu Selçuklu Devletinin üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu coğrafyasında denizlerle bağlantısı kesilmiş dolayısıyla deniz ticareti aksaklıklara uğramıştır. Bu durum devletin ekonomik faaliyetlerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Sınır komşusu devletlerle olan siyasi ilişkilerin bozulduğu bu ve benzeri dönemlerde sınır geçişleri de doğal olarak kapatılıyor, tüccarların kervanları ya Selçuklu topraklarına girmeden yağmaya uğruyor ya da Anadolu coğrafyasından çıkamıyordu (Koca, 2002). İçinde bulunulan bu durum devlete zarar verdiği gibi tüccarlar olumsuz olarak etkilemekteydi. Deniz yolu ticaretinin önemini farkında olan Selçuklu sultanları bu amaca gerçekleştirebilmek amacıyla farklı yöntemler geliştirmeye ve Anadolu ticaretini aktif tutmaya çalışmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ticaretin çok fazla geliştiğini devlet dağıldıktan bir asıl sonrasında bile Konya coğrafyasında ticari canlılığın devam etmesinden anlamaktayız (Eyice, 1975; Bedirhan, 2014). Baktığımız zaman bu durum bile Anadolu Selçuklu Devletinin kurmuş olduğu ticaret sisteminin ne denli köklü ve sağlam bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Daha önce belirttiğimiz üzere devletler arası siyasi ilişkiler devletlerin birbirleri ile olan ticaretinde de çok önemli bir yere sahiptir. Anadolu Selçuklu Devletinde gayrimüslim ülkelerle siyasî yakınlaşmalar içinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ticarî yakınlaşmalar da daha çok bugünkü İtalya ve Fransa gibi Avrupa devletleri ile dönemin sınır komşuları olan Bizans, İznik ve Trabzon Rum Devletleri arasında gelişmiştir (Bedirhan, 2014).

Anadolu Selçuklu Devletinin ticari faaliyetleri geliştirmek ve koruma altına almak için ticaret antlaşmaları yaptığını görmekteyiz. Venedik devleti ile 13. Yüzyılda yapılan ticaret akiti de buna örnek olarak gösterilebilir. Bu akide göre, hububat gibi temel gıda maddesi ile emtia olarak düşünülebilecek değerli taşlar, inci, gümüş, altın gümrük vergisinden muaftı. Bunların dışında kalan ürün gruplarında ise %2 gibi düşük gümrük vergisi belirlenmişti (Gordlevski, 1988). Gordlevski'ye göre devlet, halkın çıkarlarını korumaktansa feodal zümrenin çıkarlarına sahip çıkıyordu. Bundan dolayı ticaret ile uğraşan her kimse zarara uğradığında ve zararı işleyen kişi bulunamıyorsa tüccarın zararı devlet hazinesinden karşılanmaktaydı. Devletin yürüttüğü bu uygulama ile günümüz küresel ticarete yer etmiş olan “sigorta poliçeleri” arasında bağ kurmakta fayda vardır. Bugün küresel emtia transferinde özel sektör firmaları aracılığı ile gerçekleştirilen sigorta faaliyetleri Anadolu Selçuklu Döneminde bu iş kolunun henüz gelişmemesi sebebiyle devletin kendi bünyesinde sağladığı sigorta işlemi ile yürütülmüştür. Devlet bu sigorta faaliyetini zarar tazmini ile sağladığı gibi büyük yollar üzerinde güvenliği gruplar halinde hareket ederek ve bu grupların güvenliği sağlayacak askerler vererek ve kervansaraylar inşa ederek de sağlamaya çalışmıştır. Tüccarlar devlet tarafından yapılan ve işletilen han,

kervansaray gibi yerlerde hem konaklayabiliyor hem de yağma-soygun gibi tehlikelere karşı kendilerini güvenceye alıyorlardı.

1200lü yıllar ticaretin canlandığı ve ticari faaliyetlerin zirve yaptığı yıllardı. Kuzey ve güney bölgeleri dahil olmak üzere daha çok doğu ülkelerinden ürünler gelmekteydi. Ticareti yapılan malların içeriğine baktığımızda gelen malların genellikle lüks tüketim ürünleri olan mücevher, ipek ve kumaşların olduğu görülmektedir.

Bu dönemde transit ticaretin önemine de vurgu yapmak faydalı olacaktır. Transit ticaret yapılan ticaretin büyük bölümünü oluşturuyordu (Rice, 2015). Bu demek değildir ki ithalat ve ihracat işlemleri yoktu. Kaliteli kumaş ve iplikler ithalat edilmesine rağmen yerli üretimin de yurtdışında hâkim pazarlara sahip olduğu söylenebilmektedir. Özellikle Aksaray halılarının ünü Uzakdoğu'dan Orta Doğuya kadar birçok coğrafyaya yayılmıştı (İbni Batuta, 2004).

Bu dönemde sadece ticari malların değil hammadde dış satımının da yapıldığı görülmektedir. Örnek verecek olursak Güneybatı Anadolu'da ormancılık faaliyetlerinin gelişmesi ile bu bölge limanlarından Mısır'a kereste ticareti yapılıyordu. Mısır'a kereste ihracatının bu dönemde arttığını söyleyebiliriz. Bunun sebebi olarak deniz taşımacılığını gösterebiliriz. Günümüz küresel ticaretinin büyük bir kısmı denizyolu ile yapıldığını düşünürsek Anadolu Selçukluları zamanında da denizyolunun ticaretin gelişimini nasıl etkilediğini görebiliriz. Özellikle güneyde Antalya, Alaiye limanları ile kuzeyde Sinop limanı ihracat-ithalat ve transit ticaretin önemli merkezleri olmuştur.

Selçuklularda ticaret sadece takas usulüne göre yapılmıyordu. Bunun yanında mal ve hizmetlerin parasal karşılığı belirlenerek gerçekleşen paranın değişim aracı olarak kullanıldığı ticarete de yer almaktaydı. Selçuklularda para birimi olarak sikke sistemi kullanılmaktaydı. Anadolu Selçuklu Devletinin üç büyük ticaret şehri olan Konya, Sivas ve Erzurum'da Abbasi devletinden adapte edilen sikkeler basılıyordu (Gordlevski, 1988).

Günlük hayatta ise para birimi olarak daha çok akçe yer almaktaydı. Örneğin ekmek, meyve-sebze gibi gıda maddelerini akçe ile satın

alınıyordu. Bu noktada Tuncer Baykara'nın Konya adlı eserine bakmak faydalı olacaktır. Devletin sikkelerin büyük çoğunluğu başkent olması ve ticaretin ağırlıklı olarak burada yer edinmiş olması sebebiyle Konya'da Alâeddin Cami çevresinde yer alan darphanede basılmaktaydı. Para birimlerini bu dönemde üç grup altında toplayabiliriz;

1."Dinar" altın para olarak adlandırılırdı. (Anadolu Selçuklularında altın paralar 4,25 gram ağırlığında hesaplanırdı.)

2."Dirhem" ya da "direm" gümüş para olarak isimlendirilirdi. (Ortalama 2,95 gram ağırlığındaydı.)

3."Pul" bakırdan yapılırdı ve bir nev'i bozukluk paralardandı. (Bakır paralar standart bir ağırlığa sahip değildi.)

1250 ile 1300 yıllar arasındaki hesaplama göre 120 pul 1 dirhem, 20 dirhem ise 1 dinar etmekteydi (Baykara, 1985). Bazı kaynaklarda ise para sisteminde onluk sistemin hâkim olduğu görülmektedir. Genel kabul gören görüş 1 dinarın 10 dirheme eşit olduğu yönündedir (Tabakoğlu, 2012).

Yukarıda değinilen parasal hesaplama üzerinden dönemin ekonomik analizini yapacak olursak; Konya'da kaliteli bir battaniyenin yaklaşık 20 dinara, iyi bir kilidin ise ortalama 2.5 dinara satıldığını görmekteyiz. 2 dirhem ile bir günlük ders veya bir tabaka yazı satın alınabiliyordu. 1 dinar ölmeyecek kadar yemek yemeniz halinde 1 senelik masrafinızı karşılamak için gerekli olan miktardı (Baykara, 1985).

Anadolu Selçuk Devleti döneminde henüz bankacılık faaliyetlerinin küresel çapta gelişmemesinden dolayı bankacılık faaliyetlerinin genelde sarraflar yerine getirmekteydi. Anadolu Selçuklu Devleti'nde ticareti yapılan sikkeler sarraflar aracılığı ile yapılmaktadır. Bugün bile bankacılık faaliyetlerinin gelişmediği kimi ülkelerde uluslararası ticari ödeme para transferleri sarraflar aracılığı ile yerine getirilmektedir.

5. Anadolu Selçuklu Devletinin Uluslararası Ticaret Faaliyetlerinde Öne Çıkan Ürünler

İhracat günümüzde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti döneminde de önemi idrak edilmiş bir konuydu ve dış ticaret işlemlerinde önemli bir yere sahipti. İhraç edilen ürünlere bakacak olursak ağırlıklı olarak hayvansal ürünlerin ilk sıralarda yer aldığını görmekteyiz. At yetiştiriciliği ile ön plana çıkmış olan Karaman Kütahya ve Kastamonu bölgelerinden dayanıklılığı ile ün yapmış atlar yüksek fiyatlara yabancılara satılmaktaydı (Koca, 2002).

Tiftik kumaş ve dokumacılık sektöründe önemli bir hammaddeydi. Genellikle Ankara keçisinden üretilen tiftikler Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri ile Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu gibi komşu ülkelere ile ihraç edilmekteydi (Bedirhan, 2014).

Daha önce bahsettiğimiz üzere “Türk kumaşları” ve “Türkmen Halıları” yurtdışı pazarlarda büyük rağbet görmekteydi. Hem Avrupa’ya hem de diğer İslâm ülkelerine ihracatının yapıldığı görülmektedir. Ülkeler bazında açıklayacak olursak Mısır, Irak, Hindistan, Çin, İngiltere ve Fransa’ya bu ürünlerin ihraç edildiği söylenebilir.

İçinde yaşadığımız Anadolu coğrafyası iklimi ve bitki örtüsü uygunluğu ile birçok meyve ve sebzenin üretebileceği imkanlara sahiptir. Anadolu Selçukluları zamanında da durum bugünden çok farklı değildi. İhraç edilen ürünlerin birçoğunu sebze, meyve ve tahıl ürünleri oluşturmaktaydı. Örneğin Suriye, Rodos ve Kıbrıs gibi buğday üretiminin kısıtlı olduğu güney ülkelere buğday ihracatı yapılırken Avrupa ülkelerine güney limanlarından nohut, pirinç ve susam ihracatı yapılmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988). Anadolu’yu farklı zaman dilimlerinde gezmiş olan birçok seyyah Anadolu coğrafyasında yetişen birçok meyveden bahsetmiştir. Bu ürünlerin birçoğunun Anadolu Selçuklu döneminde ihraç edilen mallardan olduğunu da söyleyebiliriz. Anadolu’da ayrıca yün, keten, pamuk ve ipekli kumaş üretimi de yapılmaktaydı. İpek üretimi ağırlıklı olarak Balıkesir ve çevresinde üretilmekte olup kalite bakımından İstanbul’daki kumaşlarla eşdeğerti. Balıkesir ipeğinin İstanbul ve Hristiyan memleketlerine ihraç edildiğini görmekteyiz (Merçil, 2000). Avrupa ülkelerine Kıbrıs Krallığı aracılığıyla Türkiye’de üretilen şap, yün, ipek, ipekli kumaşlar, pamuk, tiftik, deri gibi hammaddeler ile halı,

kilim, sabun gibi mamul ürünler ile doğu ülkelerinden gelen transit ticarete konu olan baharat ve diğer emtialar ihraç edilmekteydi (Polat, 2002).

Bu dönemde hububat ticarete konu olan çok önemli bir maddeydi. Örnek olarak I. İzzeddin Keykâvus, Ermeni Kralı II. Leon ile ittifak halinde bulunan kardeşi I. Alâeddin Keykubat'ın ittifakını bozmak için Ermeni Kralı bir milyon iki yüz bin kilo buğday vermiştir (1211) (Koca, 2002). Anlaşılacağı üzere tarımsal ürünler sadece ticari faaliyetlerde önem teşkil etmemekte aynı zamanda ülkelerin birbirleri ile olan siyasi ilişkilerinde de kullanılmaktaydı. Daha önce siyasetin ticaret üzerinde nasıl etkili olduğunu belirtmiştik. Yukarıdaki örnek ise ticari malların siyasete nasıl yön verdiğini göstermektedir. Tarım ve hayvancılığın önemli bir yere sahip olduğu bu dönemde gıda maddelerinin değeri günümüzdekinden daha fazlaydı.

Daha önce belirttiğimiz gibi Anadolu coğrafyasında transit ticaret faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum Anadolu'nun doğu ülkeleri ile batı ülkeleri arasında köprü görevi görmesini sağlamıştır. Anadolu coğrafyasını fethettikten sonra Türkler Uzakdoğu'nun çinilerini, ipeğini ve kâğıdını batı ülkelerine; cam, üzüm ve yonca gibi ürünleri de Uzakdoğu'ya göndermeye başlamışlardır (Turan, 2005).

Anadolu topraklarından o dönemde ihraç edilen ürünler arasında sadece bitkisel ve hayvansal ürünler yer almamaktaydı. Bu tarz ürünlerle birlikte madenler de ihraç edilmekteydi. Afyon-Kütahya bölgesinden elde edilen şap özellikle Avrupa ülkelerinden talep görmekteydi. Bunun en büyük nedeni boya hammaddesi olarak kullanılan şapın dokumacılık endüstrisinde kullanılmasıydı. Selçuklular Rumların madencilikteki tecrübelerini kullanarak bu alanda ekonomik fayda elde etmişlerdir.

Yukarıda bahsettiğimiz bu ekonomik faaliyetlerin yanında Anadolu coğrafyasında ayrıca şapka üretimi, fiçı imalatı, balıkçılık ve kürk imalatı ile kuyumculuk zanaatı, parfüm ve mum imalatçıları da yer almaktaydı (Baskıcı, 2016). Söz konusu ürünlerin de ihracatta söz sahibi olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Selçuklularda ihracatı yapılan belirli ürünler

İhraç Ülkeleri	Ürün Grupları
A. Tarımsal ve Hayvansal Ürünler	
Suriye	Tahıl, Av Kuşları, Balık
Kıbrıs	Tahıl
Mısır	Meyve, (At, Sığır, Katır), Av Kuşları
Irak	Meyve, (At, Sığır, Katır), Koyun-Keçi, Balık
İran	(At, Sığır, Katır), Av Kuşları, Koyun-Keçi
Şam	Meyve, (At, Sığır, Katır), Koyun-Keçi
B. Sanayi Ürünleri	
Şam	Halı-Kilim
Mısır	Halı-Kilim, Deri
Avrupa	Deri, Kumaş, Halı-Kilim
Irak	Halı-Kilim
Bağdat	Kürk
Kıbrıs	Deri
Bizans	Kumaş
Türki Cumhuriyetler	Halı-Kilim
C. Madenler ve Yer Altı Kaynakları	
Şam	Bakır, Altın, Gümüş
Avrupa	Şap, Zırnık, Katran, Reçine, Kereste
Irak	Altın, Gümüş, Borak
Mısır	Demir, Kereste, Palamut

Kaynak: Bedirhan, 2016: 617-623.

Tablo 2. Selçuklularda ithalatı yapılan belirli ürünler

İthal Ülkeleri	Ürün Grupları
A. Sanayi Ürünleri	
İtalya	Cam
Irak, İran, Yemen, Hindistan, Çin, Rusya, Kıbrıs ve Avrupa	Elbise ve Kumaş

B. Madenler ve Yer Altı Kaynakları	
Hindistan, Avrupa Ülkeleri	Savaş Araç ve Gereçleri
Rusya	Mücevher
Hoten, Tatar, Çin	Parfümeri
C. Gıda Maddeleri	
Şam, Mısır, Kıbrıs	Şeker
D. Hayvansal Ürünler	
Azerbaycan, Karadeniz'in kuzeyindeki ülkeler	Kürk
Rum, Frenk, Hint, Kıpçak, Keşmir	Köle-Cariye

Kaynak: Bedirhan, 2016: 623-625.

6. Sonuç

Sosyo-ekonomik açıdan değerlendirecek olursak Orta Asya geleneğini Anadolu coğrafyasında da devam ettiren Türkler Anadolu'ya kendi kültürünü taşımış aynı zamanda yerli Rumların kültüründen etkilenmiştir. Zaman içerisinde yerli halkla kültürel ilişkilerini geliştirerek de bu coğrafyada kalıcı hale gelmişlerdir. Bu etkileşimin yönü iki taraflıydı. Türkler yerli halkın yaşayışını öğrendiği gibi yerli halk da Türklerin yaşayış tarzından etkilenmişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminden farklı olarak sadece askeri ve siyasî başarıları değil bunun yanında ticari kazanımlar da sağlamıştır. Venedik Krallığı ve Kıbrıs Krallığı ile diplomasi yoluyla sağlanan ekonomik birliktelikler lojistik alanında çağının ötesinde tabir edilecek kervansaraylar ile taçlandırılmıştır.

Anadolu Türkleri sadece kendi coğrafyasında üretilen malların ticaretini yapmamış aynı zamanda Uzakdoğu'dan Avrupa'ya uzanan ticaret yolunda bugün orta kuşak olarak nitelenen ticaret yolunda taşımacılığı da üstlenmişlerdir. Bu demektir ki günümüze uyarlayacak olursak modern İpek Yolu olarak bahsedilen “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin orta koridoruna 10-13. yy'ler arasında Anadolu Selçukluları yön vermekteydi. Ticari faaliyetler hem Selçuklu devletini refaha ulaştırmış hem ticaret yapılan ülkelerle birçok alanda etkileşime

girmesini sağlamış hem de bu devletler ile ortaya çıkacak muhtemel savaşların önüne bariyer oluşturmuştur. Unutulmamalıdır ki ticaretin doğurduğu ikili ilişkiler lkelerarası politiğin de belirleyici olmaktadır. Kısacası, Anadolu Selçuklu Devleti uyguladığı politikalar ile çağının ötesinde bir vizyona sahip olduğunu günümüzde de hissettirmektedir.

Kaynakça

- Agacanova, S.G. (2002). Oğuzlar, Ekber N. Necef (Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Aksoy, F. (2019). XII.-XIII. Yüzyıllarda Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasına Etki Eden İktisadi ve Ticari Faaliyetleri. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 3(1), 189-241.
- Atan, T. (1990). Türk Gümrük Tarihi, c.1, Ankara: TTK Yayınları.
- Baskıcı, M.M. (2016). Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261), (2. Baskı), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Baykara, T. (1985). Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (1990). Anadolu'nun Selçuklu Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Baykara, T. (2002). "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", Türkler Ansiklopedisi, C.VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.223-257.
- Bedirhan, Y. (2014). "Türkiye Selçuklu Devletlerinde Dış Ticaret", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt 9/5 Spring, s. 372
- Cura, F. ve Zerenler, M. (2017). İşletmelerde İhracat Performansı. Konya: Literaturk Academia.
- Çalışkan, H. (2018). Anadolu Selçuklu Devleti Ticaret Politikaları. Yüksek Lisans Tezi Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, E. (2014). Franz Taeschner'in Muhtelif Devirlerde Anadolu'nun Yolları ve Cihan Münakalatına Nazaran Vaziyeti İsimli Eseri Üzerine Notlar. Tarih Okulu Dergisi, Cilt 2014, Sayı XVII.

- Ricardo, D. (1817). *The Principles of Political Economy and Taxation*.
- Erten, F. (2013). *Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerinde Dini, Sosyo-Kültürel ve İktisadi Hayat (Yüksek Lisans Tezi)*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eskikurt, A. (2014). "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33.
- Eyice, S. (1975). "Bertrandon De la Broquiere ve Seyehatnamesi (1432-1433)", *İstanbul: İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI Cüz: 1-2.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara: Onur Yayınları.
- Güçlüay, S. (2002). "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.365-374.
- İbni Battuta, Tanci, Ebu Abdullah Muhammed (2004). *İbni Battuta Seyahatnamesi*, Çev. Aykut, A.S., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koca, S. (2002). "Türkiye Selçuklu Devleti Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", C. 7, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Polat, S. (1997). *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklu Devletlerinde İçtimai ve İktisadi Hayat (Doktora Tezi)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, M.S. (2002). *Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret*, Edt: Çiçek, K., Koca, S. Güzel, H.C., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Rice, T.T. (2015). *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Tuna Taştan (Çev.), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Turan, O. (2002). “Selçuk Kervansarayları”, Türkler Ansiklopedisi, C. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.755-765.

Turan, O. (2005). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul: Ötüken Neşriyat.